

Český znakový jazyk a postavení neslyšících lidí v České republice

Radka Nováková

ABSTRACT:

Czech Sign Language and the Situation of the Deaf in the Czech Republic. On the occasion of the anniversary of Professor Alena Macurová this article wants to be more of an overview and honor to the person who had founded the Institute of Deaf Studies at the Faculty of Arts of the Charles University in 1998. The contribution summarizes the positive impact of the Institute and its activities on the Deaf community in the Czech Republic.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS:

český znakový jazyk, čeština v komunikaci neslyšících, komunita neslyšících, Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Czech Sign Language, Deaf community, Deaf studies, Institute of Deaf Studies

U příležitosti výročí paní profesorky Macurové bych ráda předložila příspěvek, který bude spíše vzpomínkového a bilančního charakteru. Ohlédnu se v něm za vývojem na poli lingvistiky českého znakového jazyka a souvisejících oblastí v posledních dvou desetiletích.

Než započneme s tímto bilancováním, je nutné připomenout, že situace neslyšících v českých zemích byla často problematická. Na postižení sluchu se za minulého režimu nahlíželo zejména lékařskou optikou jako na cosi, co je nutné napravit, vyléčit. Jazyková a kulturní specifika komunity neslyšících byla většinou opomíjena. Neslyšící obecně nebyli podporováni v tom, aby se veřejně hlásili ke svému jazyku. Kladen byl důraz na procvičování zbytků sluchu a výuku mluvení. Se sametovou revolucí v roce 1989 přišla také svoboda pro neslyšící, více informací ze zahraničí a následně i respekt k jinakosti a zájem ze strany slyšící většiny. Objevily se jiné přístupy k hluchotě a situace se začala pomalu měnit. Komunita neslyšících se stala také objektem vědeckého zájmu. Byla to právě lingvistika, která upozornila na to, že čeští neslyšící mají svou svébytnou kulturu a specifický jazyk. V tomto kontextu by se dal z pohledu českých neslyšících považovat za zlomový rok 1998 — k důvodům se brzy dostaneme.

V roce 1993 vznikl Institut pro neslyšící pod vedením Miloně Potměšila. Ke svým prvním pokusům analyzovat český znakový jazyk přizval Institut přední odborníky, mezi nimi například Jiřího Homoláče či právě Alenu Macurovou. To byl moment, kdy začal oficiální lingvistický výzkum, díky kterému se situace českých neslyšících mohla postupně měnit. V roce 1995 tak již mohly začít vznikat podklady pro zákon, který by ošetřil práva českých neslyšících jako jazykové menšiny — budoucí zákon o znakové řeči z roku 1998. Tyto milníky pomáhají ilustrovat dobu, která byla výjimečná. Rychle za sebou se seběhlo několik událostí stěžejních pro budoucí vývoj komunity neslyšících na českém území. V návaznosti na rozbíhající se výzkum českého

znakového jazyka vznikl v roce 1996 na pražské Filozofické fakultě UK mezioborový doplněk, který předával prvním studentům poznatky o českém znakovém jazyce. Plánem bylo výhledově vytvořit samostatný obor, který by se této problematice věnoval, ovšem vznik oboru nebyl jednoduchou záležitostí. Stále přetrvával náhled na neslyšící jako na postižené, které je nutno léčit a kompenzovat, jež zastávali zejména zástupci medicínských a logopedických oborů. V již zmiňovaném stěžejním roce 1998 byla ovšem snaha mnohých odborníků korunována úspěchem a vznikl samostatný obor čeština v komunikaci neslyšících.

Seznam lidí, kteří se o vznik oboru zasloužili a kteří nás později s mými neslyšícími spolužáky vedli po cestě za poznáním, by byl velice dlouhý. Na čelném místě by však bylo jméno paní profesorky Aleny Macurové. Byla to právě ona, která upozornila na to, že jazyk, který používají čeští neslyšící, je plnohodnotný. Společně s dalšími průkopníky novátorského přístupu k problematice dokázali probudit v neslyšících tolik potřebnou hrdost na tento jazyk i na svébytnou kulturu menšiny. Pro úplnost, poznatky o kultuře neslyšících v té době přinášela zejména americká tlumočnice, dcera neslyšících rodičů Vesta Dee Sauter. Z dalších bych ráda zmínila například Jiřího Homoláče, díky němuž jsme se seznamovali s teorií kultury, či Věru Strnadovou. Všichni tito lidé a jejich podpora dodávali českým neslyšícím sebevědomí ztracené za dlouhých let útlaku.

Současně začalo vycházet mnoho publikací o neslyšících, první vědecké články i beletristická zpracování problematiky hluchoty. Bylo to ovšem i období kulturního a politického vření. Aktivně se na něm podílely nově vznikající organizace, jako byla například Federace rodičů a přátel sluchově postižených či ASNEP.

Je jistě velice zajímavé sledovat tento proces s odstupem let, zejména nitky vedoucí od jednotlivých lidí k projektům a činům. Dnešnímu pozorovateli by se mohlo zdát jednoduché založení oboru, který by se zabýval problematikou neslyšících a jejich jazyka. Ale jednoduché to v dané době samozřejmě nebylo. My — jako první studenti oboru — i naši učitelé jsme museli hledat možné cesty a obor společně utvářet. Vznikaly bizarní situace, které souvisely zejména se specifiky naší studijní skupiny. Coby první neslyšící studenti na univerzitě jsme nebyli zvyklí na samostatné studium na úrovni, kterou od nás požadovala vysoká škola. Navíc tu byly problémy s předáváním informací ve vztahu učitel–student. Vše muselo jít přes tlumočníka. Ovšem v době, o níž mluvíme, nebyl ještě dostatek tlumočnicků, kteří by zvládli náročnou látku přeložit. Učili jsme se tedy jeden od druhého, jak by měla vypadat vzájemná spolupráce a také jak formulovat svoje požadavky, aby vše běželo hladce a obor fungoval. Všem učitelům, kteří nás v té době vedli, patří za jejich trpělivost velký obdiv, a největší dík si zaslouží určitě paní profesorka Macurová jako iniciátorka a duchovní opora celého oboru.

Proč byl ale vznik oboru tak důležitým mezníkem ve vývoji české komunity neslyšících? Zdálo by se, že dopad aktivit přibližně deseti neslyšících studentů, kteří v té době obor studovali, nemůže být velký. Ovšem opak je pravdou. Právě tato malá skupinka lidí, kteří si náhle uvědomili hodnotu sebe samých, svého jazyka a kultury, měla přímý vliv na své bezprostřední okolí, odkud se informace a pocit hrdosti šířily dále mezi neslyšící. Také to byli právě tito studenti, kteří aktivně přispívali k zlepšování podmínek svých druhů. Tímto způsobem tedy vznik oboru způsobil revoluci v komunitě českých neslyšících.

Již rok po založení oboru, tedy v roce 1999, se podařilo uskutečnit veřejnou diskusi těchto prvních neslyšících studentů se zájemci z řad neslyšící veřejnosti. Akce se tehdy zúčastnila i profesorka Macurová, která nám byla velkou oporou a dokázala argumentovat i ve chvíli, kdy neslyšící obhajovali znakovanou češtinu či mluvení a zavrhovali vlastní jazyk, jazyk znakový. Mnoho z těch zhruba sedmdesáti neslyšících účastníků nám ovšem v tu chvíli oponovalo a přiklánělo se na stranu mnoho let tradovaných názorů, ale jakési první „semínko“ padlo na úrodnou půdu a myšlenky prosazované našim oborem se začaly šířit komunitou. Brzy se našlo dost neslyšících, kteří uvažovali o svém jazyce a začali si jej vážit.

Jako první neslyšící studenti jsme v té době cítili potřebu se učit o svém jazyce a kultuře, cítili jsme, že nové myšlenky chceme dále šířit. Ale poznali jsme také, že nic z toho se nedá uskutečnit bez dobrých tlumočnicků. Začali jsme proto prosazovat své právo na profesionální tlumočení mezi češtinou a českým znakovým jazykem. Prvním krokem k tomuto cíli bylo vytvoření kvalitních kurzů českého znakového jazyka. Toho jsme se sami ujali, a tak v roce 2000 vznikla Pevnost, organizace sloužící k výuce znakového jazyka i k výchově neslyšících lektorů. Díky této činnosti se rozšiřovaly řady slyšících uživatelů znakového jazyka, z nichž se pak v budoucnu mohli rekrutovat noví tlumočníci.

V roce 2000 ovšem ještě úroveň tlumočení nebyla taková, jakou bychom potřebovali a jakou jsme si představovali. Neslyšící ale tento problém většinou přecházeli. Seminář o bilingvistice konaný v tomto roce s sebou přinesl první okamžik, kdy se neslyšící veřejně vymezili vůči nekvalitnímu tlumočení. Neslyšící účastník požádal přítomného tlumočnicka, zda by nemohl přestat používat znakovanou češtinu, tedy umělý komunikační kód, a mohl by tlumočit do českého znakového jazyka, přirozeného všem přítomným neslyšícím. V té době tlumočníci nebyli zvyklí na jakoukoli kritiku, naopak, situace většinou řídili. Došlo tedy k velkému konfliktu, na který navazovala půlroční vzrušená diskuse napříč celou komunitou. Paní profesorka Macurová byla v nezáviděníhodné situaci, kdy se na ni obraceli neznámí lidé s tím, že její studenti se chovají nevhodně. Musela vysvětlovat souvislosti a obhajovat myšlenky oboru. Tento nepatrný incident s velkými následky ovšem uvedl do pohybu důležité změny ve vnímání tlumočení i v přístupu k českému znakovému jazyku. Dnes můžeme vidět výsledek — máme fungující kurzy znakového jazyka a mnohem více kvalitních tlumočnicků.

Podobné spory a s nimi související potřeby neslyšících daly také v roce 2000 vzniknout nové důležité organizaci — České komoře tlumočnicků znakového jazyka. Neslyšící si velmi dobře uvědomili, že mají-li něčeho dosáhnout, potřebují kvalitní tlumočníky. Také zjistili, že musí mít přímý vliv na dění v oblasti výuky znakového jazyka a tlumočení. Začali aktivně rozhodovat o svém osudu.

Dalším krokem byl vznik Centra zprostředkování tlumočnicků pro neslyšící pod organizací ASNEP. Toto centrum zahájilo svůj zkušební provoz v roce 2003 a jeho úspěch byl tak velký, že se v následujících letech stalo jedním z největších poskytovatelů tlumočnických služeb v zemi. Vznikla při něm také rozsáhlá databáze klientů i tlumočnicků. Centrum v rozšířené podobě funguje dodnes.

Změny se děly i v jiné zásadní oblasti, ve vzdělávání neslyšících. Vlna nových myšlenek přinesla i nové potřeby do škol. Marie Komorná, jedna z absolventek zmí-

něného mezioborového doplňku, požádala jako první slyšící učitelka na škole pro sluchově postižené v Radlicích o neslyšícího asistenta pro své hodiny. Do té doby neslychaný požadavek byl vedením školy vyslyšen a Martin Wiesner se stal historicky prvním neslyšícím asistentem ve výuce českých neslyšících dětí. Díky tomu začaly podobné dvojice působit i v dalších třídách a školách pro sluchově postižené. Dnes patří spolupráce slyšícího učitele a neslyšícího asistenta k běžné praxi.

Na základních školách té doby se neslyšící děti příliš nesetkávaly se svým mateřským jazykem. V letech 2004–2005 se začalo pozvolna mluvit o vytvoření speciálního předmětu český znakový jazyk, který by měl sloužit neslyšícím žákům jako průprava v jejich jazyce. Neslyšící lektoři dostali za úkol vymyslet náplň tohoto předmětu. Jen díky svému studiu na oboru čeština v komunikaci neslyšících jsme byli schopni se tohoto úkolu zhostit a dnes se tento předmět na základních školách pro sluchově postižené běžně vyučuje.

Zmínila jsem se o dopadech, které měl vznik našeho oboru na společenské a politické dění v komunitě Neslyšících, popsala jsem i některé souvislosti s vývojem ve školství pro neslyšící. Jako další důležitou oblast, kde se projevil vliv oboru čeština v komunikaci neslyšících a nových myšlenek, jež obor přinášel, je nutno uvést působení médií. Média obecně spoluutváří povědomí veřejnosti o zásadních otázkách, proto pro nás bylo šíření nových myšlenek v médiích tak důležité. Média také mohou přispívat ke standardizaci znakového jazyka. Jako příklad může sloužit situace v České televizi. V té době sice již byly pravidelně vysílány Zprávy ve znakové řeči, ale neslyšící moderátoři neměli oporu v jazykové supervizi, pouze překládali zprávy, které jim předložili slyšící editoři. V roce 2008 začal tým fungovat nově — zprávy připravují neslyšící editoři a díky jejich spolupráci s moderátory a novému postupu při překladu se kvalita zpráv výrazně zvýšila. Dalším příkladem dobré praxe v médiích může být pořad Televizní klub neslyšících, kde se v roce 2003 změnil obsah i způsob moderování. Jako moderátoři figurují dvojice užívající český znakový jazyk i znakovou češtinu, divák se tedy může seznámit s širší škálou komunikačních možností a vybrat si, co jemu osobně vyhovuje. Opět to byl obor čeština v komunikaci neslyšících, který měl na obě pozitivní změny zásadní vliv. Prostřednictvím nově vzniklých organizací Pevnost a Česká komora tlumočnicků znakového jazyka se studenti oboru snažili šířit povědomí o rovnoprávnosti českého znakového jazyka i v médiích.

Pro stabilní pozitivní vývoj v komunitě českých neslyšících byla důležitá také (a zejména) jasně a důsledně formulovaná legislativa. V roce 1998 vznikl již zmiňovaný zákon o znakové řeči. V té době se na jeho vzniku podílela pouze hrstka zainteresovaných odborníků a nadšenců. O velké změně ve společnosti svědčí to, že na přípravě novely tohoto zákona v roce 2008 se již podílela široká skupina samotných neslyšících. Toto bylo také výsledkem osvěty iniciované naším oborem, o níž jsem hovořila.

Informace však neproudily pouze v rámci české komunity neslyšících. Čeští neslyšící získali s novým sebevědomím a vědomostmi i schopnost své poznatky prezentovat i před zahraničním publikem. Jednou z prvních příležitostí, kdy to mohli dokázat, byla například konference DeafWay II pořádaná Gallaudetovou univerzitou v roce 2002. V roce 2008 to byli opět čeští neslyšící odborníci, kteří vystoupili se svým příspěvkem na konferenci Deaf Academic. A byli to opět absolventi oboru čeština

v komunikaci neslyšících, díky nimž si svět mohl uvědomit, že v malé České republice se zvyšuje povědomí o neslyšících, jejich jazyce a kultuře.

Když se ohlédnu za cestou, kterou jsme ušli, a zaměřím se na současný stav, vidím, že díky dlouholeté existenci oboru čeština v komunikaci neslyšících a práci jeho absolventů je komunita neslyšících vybavena hrdostí na svůj jazyk, znalostmi i zkušenostmi. Je samozřejmě jisté, že započatá práce není u konce a vývoj musí pokračovat dále. Situace stále není ideální, je například potřeba vzdělávat více lektorů znakového jazyka, což souvisí s kvalitou tlumočení, vzdělávání atd. Ale když srovnám dnešní realitu neslyšících s tou před zhruba dvaceti lety, výsledky naší práce jsou víc než zřejmé.

Závěrem bych ráda připomenula, že čeští neslyšící nejsou již jen pasivními příjemci informací ze zahraničí, ale stále častěji jsme i my iniciátory nejrůznějších změn. Jako příklad mohu uvést výuku znakového jazyka. Jestliže jsme před lety pozorně sledovali trendy ve výuce znakového jazyka v zahraničí, nyní jsme došli tak daleko, že jsme nedávno iniciovali a hostili setkání desítek lektorů, kteří společně řešili budoucnost výuky znakového jazyka napříč Evropou. I na tomto poli nás samozřejmě čekají ještě velké dílčí úkoly, jako například vytvoření společného evropského referenčního rámce pro znakové jazyky, zpracování daných úrovní jazykových znalostí apod. Co se týče vzdělávání neslyšících dětí, důkazem pozitivního pohybu v této oblasti může být například kulatý stůl neslyšících odborníků a zástupců ministerstva školství, na němž se nedávno řešily problémy celého spektra škol pro sluchově postižené. S tím souvisí i pomalé, avšak výrazné změny v legislativě, kterých neslyšící dosáhli a na nichž dále pracují v rámci svých organizací.

Je to osmnáct let od vzniku oboru čeština v komunikaci neslyšících. Za tu dobu absolvovalo studium šestnáct neslyšících studentů. Více než polovina je stále výrazně aktivní v komunitě neslyšících. Stali se z nich lídři v politické či společenské oblasti, úspěšní umělci či pracovníci ve vzdělávání. Jsou to naši studenti, kteří se podílejí na vzniku nejrůznějších slovníků a jiných projektů. Činnost našich absolventů udává směr celé komunitě. Myslím, že to je velmi krásný výsledek působení oboru čeština v komunikaci neslyšících. Tento obor je náš spojenec v často nelehkém boji s předsudky a útlaky. Nosným sloupem oboru a naší oporou při práci v komunitě byla a nadále je paní profesorka Macurová. To ona se postavila za nás neslyšící a dala nám možnost měnit zaseté zvyklosti a způsoby myšlení. Hlavně díky ní jsme my neslyšící dnes tam, kde jsme. A za to jí patří náš veliký dík. Paní profesorko, děkujeme a doufáme, že při nás budete stát i v budoucnu.

Radka Nováková | Ústav jazyků a komunikace neslyšících FF UK

<radka.novakova@ff.cuni.cz>

